

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

**..... وَ اللَّهُ لَكَرْبَا فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ
أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا**

امام علي (ع)، بحار الأنوار، ج ١٠٣، ص ١٧

چرا قانون عملیات بانکداری بدون ربا در سه دهه گذشته اجرا نشد؟

محمد حسین حسین زاده بحرینی

عضو هیأت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه فردوسی مشهد
رئیس کمیته پولی، مالی و بانکی کمیسیون اقتصادی مجلس شورای اسلامی

پارادوکس بانکداری اسلامی در ایران:

○ **قانون عملیات بانکداری بدون ربا** توسط فقیهان تأیید شده (یا لاقلاً، خلاف شرع تلقی نشده)؛ اما

○ **عملیات بانکی** که به استناد همین قانون انجام می شود، توسط بسیاری از آنان مورد نقد شدید قرار گرفته است.

در سال ۱۳۶۲

چه اتفاقی در صنعت
بانکداری ایران افتاد؟

پاسخ سطحی (آنچه در ظاهر اتفاق افتاده است):

تغییر بستر حقوقی عملیات بانکی کشور

که در نتیجه آن:

✓ قرض ربوی: ممنوع شد

✓ عقود مضاربه، مشارکت، جعاله، فروش
اقساطی و جایگزین آن گردید.

پاسخ عمیق (آنچه در واقع اتفاق افتاده است):

**استراتژیک شدن
فضای فعالیت بانکداری در کشور**

تعریف:

یک فرایند تصمیم گیری (مثلاً سرمایه گذاری یا وام دهی و ...) **غیر استراتژیک** است اگر:

یکی از بازیگران **(مثلاً بانک)** برای تصمیم گیری،
به داشتن **اطلاع** از آنچه بازیگر دیگر **(مثلاً گیرنده تسهیلات)**
می داند و انجام می دهد، نیازی نداشته باشد.

تفاوت ماهوی

بانکداری متعارف (ربوی)

با

بانکداری بدون ربا (اسلامی)

بانكداری متعارف (ربوی):

**در فضای غیر استراتژیک (یا تقریباً غیر استراتژیک)
کار می کند.**

بانكداری بدون ربا (اسلامی):

در فضای استراتژیک عمل می کند.

نتیجه غیراستراتژیک بودن فضای فعالیت بانکداری ربوی

و استراتژیک بودن فضای فعالیت بانکداری اسلامی :

○ سود بانک ربوی:

به صورت **برونزا** تعیین می شود و ارتباطی با عملکرد مشتری (وام گیرنده) و سود یا زیان واقعی او ندارد.

○ سود بانک اسلامی (در عقود مشارکتی):

به صورت **درونزا** تعیین می شود یعنی وابسته به عملکرد مشتری (گیرنده تسهیلات) و سود یا زیان واقعی است که او ابراز می کند.

به همین دلیل است که **بانک ربوی**
هیچ نیاز - یا تمایلی - برای اطلاع از عملکرد
وام گیرنده و سود یا زیان واقعی او ندارد.
(چون در فضای غیر استراتژیک عمل می کند)

اما

بانک اسلامی به شدت محتاج اطلاع از عملکرد
گیرنده تسهیلات و سود یا زیان واقعی اوست.
(چون در فضای استراتژیک عمل می کند)

ریشه اصلی مشکل نظام بانکداری کشور ما در سه دهه گذشته چیست؟

پاسخ خوش بینانه:

غفلت بانک مرکزی و مدیران شبکه بانکی از ماهیت
استراتژیک فضای عملیاتی بانکداری بدون ربا؛

پاسخ بدبینانه:

تغافل بانک مرکزی و مدیران شبکه بانکی از ماهیت
استراتژیک فضای عملیاتی بانکداری بدون ربا

مسأله بانک ربوی:

تصمیم‌گیری (حداکثرسازی سود) در شرایط

تعادل رقابتی

(competitive equilibrium)

مسأله بانک اسلامی:

تصمیم‌گیری (حداکثرسازی سود) در:
موقعیت‌های تعارض آمیز
(conflict situations)

ریز مسائل بانک اسلامی:

moral hazard
adverse selection
verifiability

در سیستم بانکداری ربوی،

بانک با فرض **اطلاعات کامل** تصمیم می گیرد.

منظور از اطلاعات کامل این است که بانک همه اطلاعاتی را که برای تصمیم گیری اولیه و حراست از منافع سهامداران و سپرده گذاران خود به آن نیاز دارد، در اختیار دارد.

در نتیجه:

در سیستم بانکداری ربوی، بانک نگران مخاطرات اخلاقی و **پنهانکاری** مشتریان خود نیست.

اما در سیستم بانکداری غیر ربوی (اسلامی)،

اولاً- بانک، همه اطلاعات مورد نیاز برای تصمیم گیری اولیه و حراست از منافع سهامداران و سپرده گذاران خود را در اختیار ندارد؛

ثانیاً- بانک در جامعه ای فعالیت می کند که از مخاطرات اخلاقی رنج می برد. از این رو، نگران پنهانکاری توسط مشتریان خود هست.

در نتیجه:

بانک اسلامی دائماً با مسأله **verifiability** مواجه می شود.

خلاصه بحث:

پس از حذف قانونی عقد قرض ربوی از نظام بانکداری کشور:

مسئله بانک ها از

Optimization Problem

به

Optimization Problem

+

Verifiability Problem

تغییر کرد.

وقتی مسأله واحد بانک

Optimization

به مسأله دوگانه

Optimization+Verifiability

تبدیل می شود،

تکنیک حل مسأله برای هریک از طرفین به نظریه بازی ها
(game theory)
منتقل می گردد.

در فضای بازی (تصمیم گیری استراتژیک)

هریک از طرفین بازی سعی می کند بهترین استراتژی (تصمیم) ممکن را انتخاب کند؛ به گونه ای که سود او حداکثر شود.

سؤال:

پس از ابلاغ قانون بانکداری بدون ربا بهترین استراتژی (تصمیم) ممکن (first best) برای گیرندگان تسهیلات و بانک چه بود؟

بهترین استراتژی (first best)

برای گیرندگان تسهیلات

(در غیاب بازدارنده های اخلاقی درونی و سیستم نظارت بیرونی)

ورود به بازی مشارکت

+

**کتمان سود (یا بزرگنمایی زیان) واقعی ناشی از فعالیتی
که با منابع بانک تأمین مالی شده است.**

بهترین استراتژی (first best)

برای بانک:

«ورود مشروط» به بازی مشارکت واقعی

شروط بهینگی استراتژی مشارکت واقعی برای بانک:

○ قبل از اعطای تسهیلات: امکان کسب اطمینان از امنیت و سودآوری پروژه ای که توسط مشتری برای اخذ تسهیلات به بانک معرفی شده است؛

○ حین و بعد از اعطای تسهیلات: امکان نظارت دقیق بر عملکرد گیرنده تسهیلات و راستی آزمایی مستمر گزارش های او.

آغاز تعارض:

اجرای بهترین تصمیم (first best)

برای گیرنده تسهیلات ممکن و برای

بانک ناممکن بود.

بانک ها به ناچار سراغ بهینه دوم

(second best)

رفتند.

بهینه دوم برای بانک، برهم زدن فضای استراتژیک و

تبدیل آن به فضای غیراستراتژیک بود.

لازمه برهم زدن فضای استراتژیک
و تبدیل آن به فضای
غیراستراتژیک،

حذف عقود مشارکتی

از عملیات بانکی بود.

راه های پیش روی بانک برای حذف عقود مشارکتی:

- بازگشت علنی و رسمی به عقد قرض ربوی؛
 - یا بازگشت غیررسمی و نامحسوس به آن؛
- از طریق:

- تمرکز هرچه بیشتر بر عقود مبادله ای؛
- یا محتوا زدایی از عقود مشارکتی

با توجه به تعارض شدید عقد قرض ربوی با

○ قانون عملیات بانکداری بدون ربا

○ تصریحات شرع مقدس و مراجع تقلید و

○ باورهای مرتکز در اذهان متدینان

بانک ها بهینه دوم خود را در قالب

غیررسمی و نامحسوس دنبال کردند.

در نتیجه :

بانک ها توانستند با محتوای از عقود مشارکتی،
ضمن حفظ نهاد حقوقی عقد مشارکت و سایر عقود
مشارکتی در نرم افزار حقوقی بانک، فضای
فعالیت خود را مجدداً به فضای **غیر استراتژیک**
بازگردانند و عملاً بر بازی مسلط شوند.

در حوزه **عقود مبادله ای** هم بانک ها به طریق دیگری
قانون عملیات بانکی بدون ربا را بلا اجرا گذاشتند.
چالش پیش روی بانک در این مورد عبارت بود از
چگونگی کسب اطمینان از وقوع معامله مورد ادعای
مشتری. **معضل فاکتورهای صوری** از همین جا
به وجود آمد.

وقتی محیط کار نظام بانکداری کشور

از فضای **غیراستراتژیک** به فضای **استراتژیک** مبدل شد،

بانک ها و گیرندگان تسهیلات براساس نظریه بازی ها

- دانسته یا نادانسته - مسیر بهینه خود را تشخیص

دادند و مطابق **بهینه اول** یا **بهینه دوم** خود عمل

کردند.

اما سؤال اساسی که بیش از سی سال بدون پاسخ رها شده این است:

آیا با بهینه یابی هریک از طرفین عملیات بانکی (بانک و گیرنده تسهیلات)، لزوماً اهداف و منویات قانون گذار و **منافع اجتماعی و ملاحظات فقهی مورد نظر وی تأمین شده است؟**

پاسخ منفی به این سؤال، سؤال بسیار مهم دیگری را بر می انگیزد:

بخش دوم:

چه باید کرد؟

پاسخ به این سؤال مهم، ما را به بخش دیگری از نظریه بازیها کشانده
است که تحت عناوین

Implementation problem,

Mechanism design &

Game forming

شناخته می شود.

هدف این دانش، بازتعریف ساختارها و سازکارها و تعبیه
نظام تنبیه و پاداش مناسب برای:

وادارسازی طرفین بازی به راستگویی
(truth telling)

و فعال سازی

اصل افشاء اطلاعات

(revelation principle)

از طریق طراحی قواعدی است که اگر در یک بازی حاکم شود،
طرفین از پنهانکاری اطلاعات خود منصرف خواهند شد.

Mechanism Design

نقطه تلاقی

نظریه بازی ها

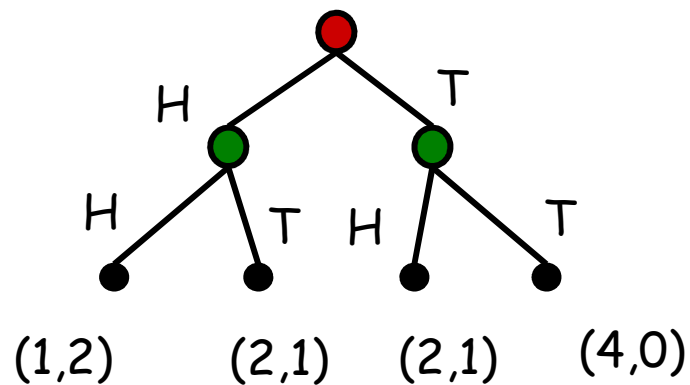
و نظریه انتخاب اجتماعی

است.

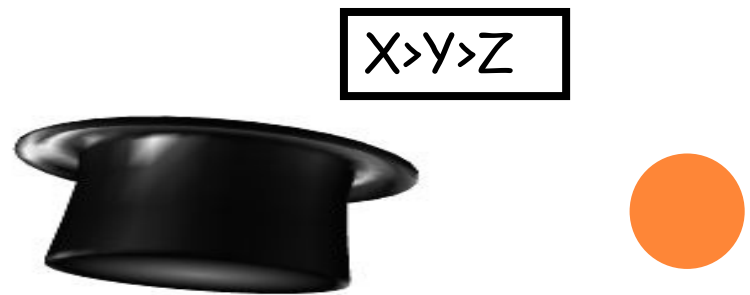
Game Theory

Given a game we are able to analyze the strategies agents will follow

Social Choice Theory

Given a set of agents' preferences we can choose some outcome

Mechanism Design

Game Theory + Social Choice

Goal of Mechanism Design is:

Define the rules of a game so that in equilibrium the agents

do what we want

(agents are rational and may lie about their preferences)

.... و این همان کار زمین مانده ای است که
برای برگرداندن نظام بانکی کشور به ریل
اصلی و صحیح، که همان

قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)
است، باید برداشته شود.

سؤالات کلیدی بخش اول و دوم:

چرا بانک ها از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا عاجز هستند؟

چگونه می توان بانک ها را قادر به اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا کرد؟

سه شاخص کلیدی: (۱)

dd (decision making distance)

فاصله تصمیم گیری (مالکیتی-مدیریتی)

سه شاخص کلیدی:

(۲)

md (monitoring distance)

فاصله نظارتی

سه شاخص کلیدی:

(۳)

pd (profitional distance)

فاصله تخصصی (حرفه ای)

کارگروه اصلاح قانون عملیات بانکی بدون ربا در مجلس شورای اسلامی

به حول و قوه الهی و با استعانت از حضرت رضا (ع)،
طراحی ساختار، سازوکار عملیاتی و نظام تنبیه و
پاداش متناسب با بانکداری بدون ربا را به عنوان
مبنایی برای اصلاح قانون، در دستور کار خود قرار
داده است و برای دست یابی به این هدف مقدس، از
همه اساتید، صاحب نظران و مدیران و کارشناسان
باتجربه کشور، صمیمانه استمداد می کند.

والحمد لله رب العالمين

